

Принцип законності в правозастосовній діяльності

У статті досліджуються основні аспекти принципу законності, проаналізовані юридичні гарантії законності, досліджені фактори, що впливають на стан законності у правозастосовній діяльності, наведена класифікація цих факторів, вказані шляхи підвищення рівня законності в процесі застосування норм права.

Ключові слова: законність, правозастосовна діяльність, принцип права, ознаки принципу права, мета, структура, функції принципу законності, гарантії законності.

Н.П. Костюк
старший преподаватель кафедры
психологии, социологии и права
Винницкий торгово-экономический институт КНТЭУ

Принцип законности в правоприменительной деятельности

В статье исследованы основные аспекты принципа законности, проанализированы юридические гарантии законности, изучены факторы, влияющие на состояние законности в правоприменительной деятельности, дана их классификация, указаны пути повышения уровня законности в процессе правоприменения.

Ключевые слова: законность, правоприменительная деятельность, принцип права, признаки принципа права, цель, структура, функции принципа законности, гарантии законности.

N. Kostyuk
senior lector in psychology, sociology and law
Vinnitsa trade and economic institution KNTEU

The principle of legality in law enforcement

The article examines the main aspects of the principle of legality, examined the legal guarantees of legality, examined the factors affecting the state of law enforcement activities, given their classification, indicated ways to improve the level of law enforcement in the process.

Keywords: legality, law applying activity, a principle of the law, attributes of a principle of the law, the purpose, structure, functions of a principle of legality, guarantees of legality, participants of law applying process.

Постановка проблеми

Аналіз різних точок зору щодо розуміння принципу законності дає підстави говорити про те, що на сьогодні в юридичній науці відсутній єдиний методологічний підхід до визначення основних ідей, які

відображають сутність і зміст законності. А велика кількість різних підходів, існуючих в юридичній науці, до визначення поняття законності, зайвий раз підкреслює складний і багатоплановий характер цього явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженням спеціальних принципів застосування норм права присвячені праці Венгерова А.Б., Сирих В.М., Лазарева В.В., Нерсесянца В.С., Дюрягіна І.Я., Недбайло П.Е., які визначають, що до основних спеціальних принципів застосування норм права належать принципи: законності, обґрунтованості, доцільності, ефективності [1, с. 517; 2 с. 21; 3, с. 169; 4, с. 28-34; 5. с. 23; 6, с. 228]. Ці принципи можуть бути доповнені принципом соціальної справедливості, висунути М.Н. Марченко [7, с. 319-320]. Питання принципу законності в правозастосовній діяльності стало предметом дисертаційного дослідження І.Л. Невзорова (Харків, 2003 р.), Д.В. Бойко (Волгоград, 2011 р.).

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Незважаючи на широке вивчення питань принципу законності, існує потреба у фундаментальному дослідженні принципу законності правозастосовної діяльності.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження питання принципу законності в процесі застосування норм права.

Виклад основного матеріалу дослідження

Принципи застосування норм права – це загальні засади, керівні ідеї, які виступають як загальнообов'язкові вимоги до застосування норм права і виконують функцію загально-нормативних орієнтирів. Принципи застосування норм права – це цілісна система керівних юридичних засад, що впливають на різноманітні сторони застосування норм права, як єдності матеріально-правових і процедурно-процесуальних засад. Необхідною умовою нормального функціонування правової системи є дотримання принципу законності. У сфері застосування норм права принцип законності забезпечує стабільність дотримання прав та інтересів громадян, суспільства, держави і має специ-

фічний вираз у різних галузях права. Недбайло П.Е. справедливо звертає увагу на те, що порушення принципу законності, як правило, співпадає з ігноруванням її, як чогось формального, і в силу цього, не заслуговуючого на увагу [6, с. 228].

Оригінальний варіант концепції законності запропонували Матузов Н.І. і А.В. Малько [8, с. 419-425]. На їхню думку, сутність законності полягає в суворому і неухильному дотриманні і виконанні всіма суб'єктами права діючих законів. Її не можна тлумачити буквально, а слід розглядати як цільову установку розвитку суспільства, яка зводиться до одного – досягнення виконання законів з боку його членів. Тому законність характеризує процес формування правової держави і реалізації ідеї соціальної справедливості. Законність – це правовий режим, який забезпечує точне і неухильне застосування, виконання і дотримання правових норм і захист громадян, режим, за якого присікаються будь-які факти свавілля і беззаконня. Діючі закони і законодавство – це не елемент законності, не її частина, а основа законності, база, на якій вона створюється і розвивається. По-перше, законність передбачає наявність не будь-яких, а демократичних законів і демократичних принципів суспільного життя; по-друге, законність, заснована на законі і законодавстві, являє собою нове явище.

Ми поділяємо точку зору М.С. Строговича про те, що сутність проблеми законності полягає в тому, що жодне правове питання не може бути вивченим та дослідженим без розгляду того, як застосовуються норми права, як забезпечується їх дотримання та виконання.

В літературі законність як правове явище традиційно розглядається у трьох аспектах: як правовий принцип, як метод та як режим [9, с. 51]. З огляду на те, що нас цікавить поняття принципу законності, як спеціального принципу застосування норм права, ми зупинимось саме на його розгляді. Законність – це найважливіший конституційний, загально-правовий принцип, що лежить в основі суспільного життя. Це принцип-законоположення (правова абстракція). На відміну від принципів-

норм, які завжди чітко фіксують у діючому законодавстві ідеальну модель поведінки, у правових абстракціях, закріплених у нормах права, не визначена чітка лінія поведінки, відсутні згадування про права, обов'язки та відповідальність суб'єктів правовідносин, тому що вони за своєю юридичною природою є нетиповими нормативними приписами, вони не є формально визначеними та не мають класичної структури (гіпотези, диспозиції, санкції). Коли говорять про законність, ідеться про дотримання правових норм у цілому.

Порівнюючи законність з іншими принципами, зафіксованими в діючому законодавстві, можна стверджувати, що принципи-норми, які формально виражені в законодавстві, можуть безпосередньо застосовуватися при вирішенні конкретних справ та мають класичну структуру норми права [10, с. 15]. Традиційна точка зору на те, що принципи права є категорією ідеологічною, що вони здійснюють ідейний, інформаційно-виховний вплив загального характеру, дає нам можливість розглянути їх із позиції певних ідей, керуючих засад. Законність – це насамперед основна (провідна) правова ідея, покладена в основу всього права в цілому, ідея, яка за допомогою держави втілюється в певних незаперечних вимогах та стає загальнообов'язковою для всіх. Її вимоги мають абстрактний характер і не є прямими вказівками до дії. Законність здійснює ідейний, інформаційно-виховний вплив загального характеру на суб'єкта застосування норм права.

Вузько позитивістський підхід до розуміння сутності законності нерідко веде до байдужості щодо фактичних порушень прав людини за допомогою не правових законів. Для суспільства, у якому утверджується верховенство права, є характерним тісне поєднання права, правового закону і законності, тому цілком виправдано говорити про правозаконність як про цілісне і фундаментальне явище, властиве суспільству з розвинутими демократичними інститутами. Це явище виявляється в нерозривному зв'язку базових та інструментальних (функціональних) правових цін-

ностей. Верховенство права означає при цьому соціальний феномен, обумовлений пріоритетом прав людини, як субстанціональна ознака законності.

Досліджуючи поняття законності, необхідно враховувати його семантичний аспект. Законність нерозривно пов'язана з правореалізаційною діяльністю всіх суб'єктів права, виступаючи при цьому як її якісна характеристика. У змісті законності необхідно виділяти предметну, суб'єктну та нормативну сторони. Спроби окремих авторів звузити суб'єктну сторону змісту законності не сприяють її зміцненню і підтримці правопорядку в суспільстві, оскільки мимоволі породжують ілюзію необов'язковості дотримання: поперше, правових приписів громадянами; по-друге, правових норм, що містяться в підзаконних нормативних правових актах. Не виправдані і спроби протиставлення на етапі практичної реалізації права понять «законність» і «правозаконність». Принципи рівності, свободи, гуманізму і справедливості, які лежать в основі ідеї «правозаконності», є суттю вираження соціальних ідеалів, що виходять далеко за межі права. Взяті самі по собі, ці уявлення аж ніяк не гарантують існування стійкого правопорядку, оскільки при оцінці правових явищ і процесів носять занадто абстрактний характер, допускаючи неоднозначне тлумачення. Реальне завдання полягає в тому, щоб навчитися, в одному випадку, об'єктивізувати законотворчість, а в іншому – об'єктивувати законодавство.

Своєрідною точкою зближення зазначених концепцій може і повинна стати Конституція України. Як об'єктивна необхідність суспільного життя, законність зовні виявляється у певних принципах. Аналіз різних точок зору з цього питання дає можливість твердити, що на сьогодні в юридичній науці відсутній єдиний методологічний підхід до визначення основних ідей, які відображають сутність і зміст законності. Такий підхід повинен будуватися на розмежуванні таких понять, як принципи і вимоги законності. Критеріями розмежування зазначених понять є їхній обсяг та спрямованість.

З урахуванням цієї обставини виділяються наступні основні принципи законності, чітка і неухильна реалізація яких може розглядатися як своєрідна програма дій щодо зміцнення законності у сфері застосування права: 1) верховенство Конституції і закону; 2) єдність законності; 3) гарантованість основних прав і свобод громадян; 4) невідворотність покарання за вчинене правопорушення; 5) неприпустимість зіставлення законності і доцільності; 6) взаємозв'язок законності і культурності. Ми згодні з М.Н. Козюком, коли він пише: «можна було б сформулювати в теорії законності ще один принцип — принцип вираження суспільних, загальнодержавних, загальнонаціональних інтересів». Хоча насправді цей принцип зазвичай мається на увазі в загальному вигляді, однак проблема в тому, що він не завжди має нормативний вплив під час прийняття конкретних правових рішень. У законотворчості це дається взнаки у тому, що дуже часто закони виражають приватні інтереси тих чи інших соціальних груп, і ще гірше – конкретних особистостей. Зрозуміло, що таке становище веде до соціальної напруженості, породжує соціальну несправедливість, правову нерівність [11, с. 62].

Проблема зміцнення законності у сфері застосування права має комплексний характер і передбачає необхідність врахування різноманітних факторів: об'єктивного і суб'єктивного характеру. Під впливом об'єктивних факторів формується реальна обстановка, в умовах якої протікає процес застосування права. Безпосередній вплив на стан законності у сфері застосування права надають, насамперед, фактори правового і організаційно-управлінського характеру. Серед них особливе значення мають ступінь досконалості чинного законодавства та актів офіційного тлумачення, раціональна організація діяльності правозастосовних органів, стан контрольно-наглядових механізмів. За належного рівня розвитку ці фактори можуть розглядатися як гарантії законності у сфері застосування права. Проте їхній реальний якісний стан сьогодні далекий від ідеалу. В результаті деякі з них сьогодні є дестабі-

лізуючими факторами («антигарантіями» законності), оскільки створюють умови для порушень законності з боку посадових осіб правозастосовних органів.

Однак навіть найсприятливіша обстановка, в умовах якої протікає правозастосовна діяльність, аж ніяк не гарантує, що кожна дія із застосування норм права, підсумкове рішення по справі в обов'язковому порядку відповідатимуть критерію юридичної правомірності. Багато що залежить від індивідуальних якостей суб'єктів цієї діяльності. Коригуючий вплив справедливості утримує законність від перетворення на формалізм і догматизм, а гуманізм – на анархію і т. п. [12, с. 18]. Якщо законність стає формальною, тобто закони не відбивають інтересів суспільства, то в такій ситуації здійснити правозастосування дуже складно. Знову виникає дилема: судити «за законом» або «по совісті». Все це веде до класичних негативних наслідків вітчизняного державного управління: корупції, зловживань, бюрократизму [13, с. 21].

В ідеалі правозастосовувач як особистість повинен володіти підвищеним потенціалом участі в суспільних відносинах, високим рівнем їх усвідомлення, правильним ставленням до суспільства в цілому і окремим його членам, а також до себе, своїх суспільних і службових обов'язків. Реалізація останніх вимагає від нього великих здібностей і творчих можливостей, емоційно-вольових і інтелектуальних якостей високого рівня. Серед суб'єктивних чинників, що впливають на законність у сфері застосування права, першорядне значення має рівень розвитку індивідуальної правової культури суб'єктів цієї діяльності. В якості елементів індивідуальної правової культури слід розглядати: позитивні правові знання; повага до права; позитивні навички і стереотипи діяльності у сфері застосування права; належний рівень соціально-правової активності. Усі ці складові, узяті в єдності, утворюють основу професійної діяльності суб'єкта застосування норм права.

Узагальнення результатів численних соціологічних досліджень показує, що недостатній рівень розвитку кожного з

названих елементів веде до порушень законності в правозастосовній діяльності. Не застаріли запропоновані свого часу А.П. Коренєвим заходи організаційно-політичного та правового характеру щодо розвитку системи гарантій законності при застосуванні норм права: 1) виховання у посадових осіб почуття політичної відповідальності перед суспільством за доручену справу, а також почуття справедливості і високої правосвідомості; 2) забезпечення відповідності кваліфікації працівника займаній посаді, бо тільки кваліфікований працівник може прийняти в рамках адміністративного розсуду найбільш оптимальне рішення; 3) забезпечення гласності управлінської діяльності, пов'язаної з вирішенням індивідуальних справ, які стосуються прав і законних інтересів громадян, органів і організацій; 4) подальший розвиток засад колегіальності у вирішенні найбільш важливих і складних питань управління; 5) розширення судового нагляду у сфері управління; 6) подальше вдосконалення матеріального і процесуального адміністративного законодавства. Ця діяльність повинна привести до звуження меж адміністративного розсуду правозастосовних органів і посилення юридичних гарантій доцільного застосування норм права; 7) підвищення ролі науки управління, наукової обґрунтованості управлінських рішень, що виключають суб'єктивізм і волюнтаризм у вирішенні питань управління [14, с. 80-81].

Ми погоджуємося з даною позицією і вважаємо, що потрібно підвищувати рівень індивідуальної правової культури посадових осіб, що потребує проведення комплексу взаємопов'язаних заходів, які включають у собі: а) правове навчання; б) правове виховання; в) науково-обґрунтовану правову пропаганду. Враховуючи обмежені можливості виховного впливу на особистість у сучасних умовах, основний натиск у справі підвищення рівня правової культури посадових осіб повинен бути зроблений на правовому навчанні.

Аналізуючи законність, не можна залишити поза увагою її цілі. Адже вони –

кінцевий результат, на досягнення якого спрямована дія принципу законності. Він досягається шляхом постійного вдосконалення застосування норм права як на практиці, так і в теорії, а також застосування власне теорії законності. Цілі законності мають глобальний, всеохоплюючий характер. У сфері застосування норм права до них належать: захист прав людини; недопущення свавілля в роботі суб'єктів застосування норм права; забезпечення правильного (точного) застосування норм права; упорядкування та уніфікація практики застосування правових норм.

Окрім того, можна виділити наступні функції принципу законності: виховну, яка виявляється у впливі на поведінку людини; ідеологічну, яка формує ідеологічний аспект; прогностичну, яка спрямовує практику застосування норм права на майбутнє; орієнтаційну, яка орієнтує суб'єкта застосування норм права на дотримання вимог, встановлених у чинному законодавстві; стабілізаційну, яка впорядковує процес застосування норм права; уніфікації практики застосування норм права, яка шляхом вивчення і узагальнення практики застосування норм права дає можливість враховувати позитивні моменти і недоліки в роботі суб'єктів застосування норм права.

Висновки

Узагальнюючи вищесказане, можна зробити висновок про те, що законність як правовий принцип має формальний і змістовний аспекти. За формальним змістом, критерієм законності в застосуванні норм права є рішення, що відповідає нормам позитивного матеріального права і прийняте способом, встановленим у законі. Умова реального змісту законності полягає в тому, щоб усе це не залишалось в межах вузького нормативізму, а мало нормативну визначеність, щоб рішення, прийняте згідно з законом, служило соціальній меті, щоб процес застосування норм права і його результат об'єктивно задовольняли справедливий та реальний суспільний запит. У результаті можна сформулювати загальне визначення законності. Законність – політико-правове явище, що характе-

ризує процес вдосконалення державно-правової форми організації суспільства і реалізації ідеї соціальної справедливості шляхом суворого і неухильного дотримання і виконання чинного законодавства.

Потрібно вказати на два принципові моменти, які обов'язково слід враховувати при подальшому розвитку теорії законності. По-перше, необхідне узгодження даної конструкції з теорією правової держави, можливе коректування поняття і принципів законності у зв'язку з визнанням глобальнішої концепції. Такий підхід починає доводитися і в навчальній літера-

турі, але тут ще чимало проблем, які чекають на вирішення. По-друге, основою подальших досліджень у межах теорії законності повинна стати не тільки вимога загальнообов'язковості права як веління верховної, суверенної державної влади, але і вивчення реального процесу дії права. Тут доцільно скористатися досягненнями різних соціологічних і психологічних юридичних концепцій, соціології права. Теорія законності, таким чином, повинна подолати свій дещо ідеалістичний характер: адже стовідсоткової законності, як показують дослідження, не було в жодній країні ні в минулому, ні на сучасному етапі.

Література

1. Венгеров А.Б. Теория государства и права: Учебник для юрид. вузов. / А.Б. Венгеров. – М.: Новый юрист, 1998. – 621 с.
2. Сырых В.М. Истинность и правильность как критерии теоретической эффективности норм права. / В.М. Сырых // Эффективность закона (методология и конкретные исследования). – М., 1997. – С. 21.
3. Лазарев В.В. Эффективность правоприменительных актов (вопросы теории). / В.В. Лазарев. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1975. – 207 с.
4. Нерсесянц В.С. Право: многообразие определений и единство понятия / В.С. Нерсесянц // Сов. государство и право. – 1983. – № 10. – С. 28-34.
5. Дюрягин И.Я. Применение норм советского права: Теоретические вопросы / И.Я. Дюрягин. – Свердловск: Сред.-Урал. кн. изд-во, 1973. – 247 с.
6. Недбайло П.Е. Применение советских правовых норм. / П.Е. Недбайло. – М.: Юрид. лит., 1960. – 511 с.
7. Марченко М.Н. Теория государства и права: Учеб. – 2-е изд., перераб. и доп. / М.Н. Марченко. – М.: Проспект, 2007. – 760 с.
8. Матузов Н.И. Теория государства и права: Курс лекций. 2-е изд., перераб. и дополненное / Н.И. Матузов, А.В. Малько. – М.: Юрист, 2000. – 776 с.
9. Строгович М.С. Основные вопросы советской социалистической законности / М. С. Строгович. – М.: Наука, 1966. – 252 с.
10. Невзоров І.Л. Принцип законності в правозастосувальній діяльності: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Невзоров Ігор Львович. – Харків, 2003. – 39 с.
11. Козюк М.Н. Законность и национально-государственные интересы / М.Н. Козюк // Современные проблемы публично-правового и частно-правового регулирования: теория и практика. – Уфа, 2005. – С. 62.
12. Вязов А.Л. Принцип справедливости в современном российском праве и правоприменении: Теоретико-правовое исследование: автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Вязов Андрей Леонтьевич. – Москва, 2001. – 38 с.
13. Бойко Д.В. Законность и усмотрение в правоприменительной деятельности: вопросы теории: автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Бойко Дмитрий Валентинович. – Волгоград, 2011. – 36 с.
14. Коренев А.П. Нормы административного права и их применение / А.П. Коренев. – М., 1979. – С. 80-81.